

GEOSITES <i>Heuvelrug Zuid</i>	Grebbeberg e.o.
Hotspots	Smalle stuwwal Grebbergen - Laarsenberg - Lijster Eng - Thymse Berg; oude kern Rhenen met Stadsmuseum
Korte omschrijving	Geaccidenteerd heuvellandschap van smalle, deels weggeslagen stuwwal grenzend aan de Nederrijn en de Gelderse vallei. Directe overgang van de resterende stuwwal naar rivierenlandschap met Blauwe Kamer en Palmerswaard. Geowetenschappelijk, cultuurhistorisch, militair en ecologisch van internationaal belang.

LANDSCHAPSTYPE	ZAND landschap	VEEN landschap	RIVIER landschap	ZEEKLEI landschap
-----------------------	-------------------	-------------------	---------------------	----------------------

WAARDEN:	
Geo vormingsperiode geologisch	Stuwwalgebied dat tijdens de voorlaatste ijstijd is ontstaan door Scandinavisch landijs. Het door het landijs geëgaliseerde rugsysteem kent hier plateaus met enkele lage welvingen ('bergen'), terrasjes, kleine smeltwaterdalen aan de noordoostkant en 4 grotere aan de zuidwestkant. Deze dalen zijn ontstaan als gevolg van landijs- en sneeuwsmeltwater van de laatste twee ijstijden. Vooral langs de flanken van de stuwwal heeft de wind tijdens de laatste ijstijd dekzand afgezet.
geomorfologisch	Aan de zuidkant (nu Over Betuwe) is de hoefijzervormige stuwwalverbinding met de Veluwe ondermijnd en weggeslagen door de grote rivieren waardoor steile hellingen en steilranden ontstonden. Daarbij vormde smeltwater enkele kloofachtige dal- en geulsystemen met (sneeuw)nissen aan de zuidflank daarvan Het grootste dal- en geulstelsel is de nog nader te onderzoeken Zwitserse Vallei, een droogdal met een rond heuveltje in het midden en met een negatief verhang van de dalbodem dat ver boven het niveau van het riviereengebied eindigt. Verder worden er kommetjes en geulen aangetroffen waarvan sommige (ook) leemkuilen- en grindgaten zijn. Andere, zoals op de Thymse Berg zijn waarschijnlijk (reeksen) kolk-gaten die op convexe hellingen ontstonden als gevolg van smeltwater dat in spleten en kloven van het landijs stortte.
hydrologisch	Infiltratie op stuwwal en kwel in riviereengebied en Gelderse Vallei.
Cultuur Historisch	
cultuur algemeen (architectuur, landinrichting e.a.)	Al in prehistorische tijd bewoond en werd land in cultuur gebracht. Op de Laarsenberg werd akkerbouw bedreven op rechthoekige percelen met walletjes, waarbij door erosie kleine akkerterrassen ontstonden. Aanleg graften om erosie tegen te gaan. Diverse engen op de stuwwal (Laarseneng, Bruinen Eng met Koerheuvel, Lijster Eng met Vijverberg), en hooi- en grasland langs de rivier en in de Gelderse Vallei. Oud-Rhenen ligt langs het riviergebied tegen de zuidhelling van de stuwwal. Omstreeks 1200 verlegde de Rijn zich naar Rhenen en werd het een aanleg- en handelsplaats. Inmiddels heeft de stad zich uitgebreid over de Bruine Eng, de Koerheuvel en deels de Vijverberg en zijn de engen grotendeels bebost. Stadsrechten in 1258, genoemd in 855 als Villa Hreni als curtis (geen stad maar pleisterplaats) van de Duitse vorsten. Het zomerpaleis van Frederik van de Palts, de verdreven koning van Bohemen, werd in 1629 in de Palmerswaard bij de westrand van de stadskern gebouwd en in 1812 afgebroken. Op de zuidwestflank van de stuwwal ligt het vrij jonge landhuis in Kaapse stijl De Tangh (1927). Cultuurhistorische bouwwerken <i>Rhenen</i> : Cunerakerk en Toren (1492-1531), restant stadsmuur (14 ^e eeuw), Oude Raadhuis, Binnenmolen, tabaksboerderij. <i>Achterberg</i> : Middeleeuwse woontoren van Hoeve Stuivenes. Van het vroegere Landhuis Heimerstein resteert nog de paardenstal, oranje-rie, koetshuis en melkhuysje.

archeologisch	Prehistorische grafheuvels en grafveld Koerheuvel. Vondsten uit het stenen, bronzen en ijzeren tijdperk, Romeinse en Frankische tijd. In Achterberg terrein waarin overblijfselen Bisschoppelijk paleis Ter Horst (12 ^e eeuw) liggen.
infrastructureel	Oude verbindingswegen. Een Via Regia verbinding tussen de bisschopssteden Utrecht en Keulen via Rhenen (nu deels N 225). Noordweg als interlokale weg van Rhenen naar Achterberg, nu Achterbergse Straatweg. Cuneraweg oostelijk van de stuwwal (nu N 233) op enige afstand van de Oude Veense Grindweg die direct langs de steile stuwwal loopt.
militair	Romeinse limes. Vroegmiddeleeuwse ringwalburg met droge gracht (vanaf 7 ^e eeuw) op de Heimenberg (naar het vroegere landgoed Heimerstein). Grensgarnizoensstad van het Sticht. 1672 verwoesting poorten door de Franse troepen (Lodewijk XIV). Grebbelinie: hoornwerk met kazematten aan de oostelijke voet van de Grebbeberg met sluis en kaden voor een gesegmenteerde inundeerbare zone. Ook op de oosthelling van de Laarsenberg loopgraven en enkele kazematten. Driedaagse slag om de berg tijdens de Duitse inval en verwoesting van de stad in 1940. Tijdens de oorlog is de Grebbelinie door de bezetters aangepast en omgebouwd tot 'Pantherstellung'. Militair Ereveld Grebbergen, Monument en Informatiecentrum.
immaterieel	Rhenen in de Middeleeuwen als drukbezochte bedevaartplaats van de Heilige Cunera. Schilderijen en tekeningen over Rhenen van Rembrandt (6 tekeningen van stadsgezichten), Albert Cuyp (panorama van een stad) en Pieter Saenredam (interieur Cunerakerk). Verhalen en ooggetuigenverslagen van de evacuatie en oorlogshandelingen.
Natuur	
landschap	Geaccidenteerd heuvellandschap van smalle, deels weggeslagen stuwwal grenzend aan de Nederrijn en de Gelderse Vallei. Directe overgang van resterende stuwwal naar rivierenlandschap met Blauwe kamer en Palmerswaard.
ecosysteem	Grote differentiatie van flora en fauna als gevolg van verschillen in hoogte, hellingshoek en -richting, bodem en vochtigheid. Natuurakkers, loofbos, eikenhakhout, bijzondere vegetatie aan voet van Grebbeberg.
Betekenis	
wetenschappelijk	Bestudering van actieve en historische processen van natuurontwikkeling en de invloeden daarop, zowel geomorfologisch, hydrologisch als ecologisch.
educatief	Stadsmuseum Rhenen. Informatiecentrum slag om de Grebbeberg. Informatiepaneel Grebbeberg, wandel- en fietsroutes, excursies met gids, geopaden.
recreatief / toeristisch	TOP Rhenen centrum, dierentuin, recreatieterreinen Stadssparren en Passantenhaven en vakantiepark De Thijmse Berg in een voormalige groeve, Leemkuil Thijmse Berg, natuurterreinen en Militair Ereveld. Dierentuin Ouwehands Dierenpark.
economisch	Vroeger tabaksteelt op zuidhellingen en steenfabrieken langs uiterwaarden met groeve in stuwwal ten oosten van Rhenen. Thans natuur- en cultuurrecreatie.
Niveau	
internationaal	Internationaal zeldzame combinatie van geowaarden en daarmee samenhangende cultuurhistorische en natuurwaarden (door grote rivier weggeslagen stuwwal), zie ook geosite Uiterwaarden noordoever Nederrijn.
nationaal	Idem.
regionaal / lokaal	Idem.
Beheertype	
bescherming	Natuurnetwerk Nederland en provinciaal gebied van Aardkundige Waarde Zuidkant Grebbeberg is Aardkundig Monument. Cultuurhistorische gebouwen en ringwalburcht zijn rijksmonument. Stuwwal Rhenen: grondwater beschermingsgebied
duurzame ontwikkeling	Beschermde natuurgebieden en monumenten worden duurzaam beheerd.

bedreiging(en)	Intensieve recreatie, klimaatverandering (wateroverlast, sterke erosie op hellingen).
----------------	---

Achtergrondinformatie o.m.:

- Aardkundige waarden in de provincie Utrecht, Drs. A.A. Bronbacher en Drs. W. Hoogendoorn, 1997
- Provinciale beschrijvingen Gebieden van Aardkundige Waarde en Aardkundige monumenten
- Geopad 87: De Thymse Berg bij Rhenen
- Geopad 88: De oude stad Rhenen
- Geopad 89: De Laarsenberg bij Rhenen
- Geopad 90: De Grebbeberg bij Rhenen
- Tastbare Tijd, Cultuurhistorische Atlas van de provincie Utrecht, e.a., Roland Blijdenstijn
- Utrechts Landschap: o.a. beheerplan Blauwe Kamer, Grebbeberg, Laarsenberg.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- IVN Veenendaal-Rhenen
- Landschap Erfgoed Utrecht
- Stadsmuseum Rhenen (in het Oude Raadhuis)
- Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken